

Сто років тому більшовики з Москви запустили політику «українізації», щоб зміцнити свою владу в Україні. А коли вона почала загрожувати режиму, її прихильників заслали в табори і розстріляли

У 1921 році спроби національної еліти побудувати незалежну українську державу закінчилися поразкою. Більшу частину українських територій захопили війська більшовиків. Щоб зміцнити свою владу, в Москві вирішили тимчасово провадити більш ліберальну політику в підконтрольних національних республіках. Одним з наслідків такого рішення став курс на «українізацію». Українізувалися газети, школи, виші, театри, установи, написи, вивіски і навіть армія. Найбільше опиралися місцеві чиновники і партійне керівництво, серед яких було мало етнічних українців. Українську культуру вони вважали сільською, а російську – передовою. На початку 1930-х більшовики різко згорнули цю політику і знову повернулися до методів «воєнного комунізму», а активних прихильників «українізації» розстріляли або заслали в табори. Оглядач «Бабеля» Сергій Пивоваров згадує про основні моменти радянської політики «українізації» 1920–1930-х років.

Пропонуємо читачам «Всесвіту» цю компактну, але вельми по-сутню статтю в жанрі супровідної до збірки прози Гордія Коцюби «Змова масок». Стаття блискуче ілюструє, в яку спокусливу й підступну оману більшовицької українізації потрапили мільйони українців у 20-х – на поч. 30-х рр., зокрема й герой «Змови масок». Цієї омани не уникнули навіть такі світочі нації, як Михайло Грушевський.

«Всесвіт», Ю. М.

На початку 1920-х більшовики контролювали більшу частину території сучасної України. Але переважна більшість населення їх не підтримувала. Жорстка політика «воєнного комунізму» не подобалася ані селянству, ані інтелігенції. Тому націоналізацію і продрозверстку замінили Новою економічною політикою

Довідка

НЕП проводилася з 1921 по 1928 рік у Радянській Росії, а потім і в СРСР. Суть цієї політики полягала в поверненні елемен-

тів ринкової економіки, але з обов'язковим державним регулюванням.

Цього виявилось недостатньо. У 1917–1921 роках в Україні почався процес національного відродження. У резолюції від 22 квітня 1917 року Центральна Рада, парламент Української Народної Республіки, визначила, що свою діяльність вона проводить, «стоячи на принципі українізації всього життя в Україні». Ця тенденція тривала і за Гетьманату, і за Директорії.

Щоб не втратити контроль над Україною, в Москві вирішили очолити процес.

Одним з головних його ідеологів був Йосип Сталін — на той момент нарком у справах національностей. Крім цього, були і зовнішньополітичні завдання. По-перше, сформувавши на міжнародній арені позитивний імідж СРСР як держави, в якій реалізується право націй на самовизначення. По-друге, залучити на свою сторону українців, які проживали за межами Радянського Союзу — в еміграції та на етнічних землях у складі інших держав. Після Першої світової війни Галичина і Західна Волинь опинилися в складі Польщі, Буковина і Бессарабія — в Румунії, Закарпаття — в Чехословаччині. Більшовики сподівалися згодом приєднати до СРСР і ці території.

Цитата

«Нещодавно ще говорилося, що українська республіка і українська нація — вигадка німців. Тим часом ясно, що українська нація існує і розвиток її культури складає обов'язок комуністів. Ясно, що якщо в містах України досі ще переважають російські елементи, то з плином часу ці міста будуть неминуче українізовані».

З промови Йосипа Сталіна на X з'їзді РКП (б) 10 березня 1921 року.

Схожа ситуація була не тільки в УСРР, а й в інших національних республіках. Тому в Москві на XII з'їзді РКП (б) у квітні 1923 року проголосили політику «коренізації». Органи держави національних республік мали перейти на рідну мову і розвивати національну культуру. А до партійного керівництва висували представників корінного населення.

Довідка

Українська Соціалістична Радянська Республіка, з 30 січня 1937 року — Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)

В Україні ця політика набрала форми «українізації» і стала наймасштабнішою

серед усіх республік. Пізніше навіть перекинулася на території, які не входили до складу УСРР — на Кубань і Північний Кавказ. Двадцять сьомого липня 1923 року Рада народних комісарів УСРР видала декрет «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». Він передбачав перехід на українську мову викладання в навчальних закладах. Першого серпня цього ж року вийшла постанова «Про забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української культури».

Політику «українізації» успішно реалізували в освіті, культурі, науці та пресі. На початок 1930-х кількість шкіл з українською мовою навчання перевищувала 80 відсотків, на українську мову перейшли дві третини вищих навчальних закладів і навіть деякі військові частини. Україномовна преса становила 89 відсотків усього тиражу газет в республіці, три чверті театрів давали вистави українською мовою. На Одеській та Київській кіностудіях знімалися українські фільми. Друкувалися твори класиків української літератури та молодих авторів.

Видавалися наукові роботи з української лінгвістики, словники технічної та ділової лексики. Українською мовою перекладали передові європейські наукові посібники та підручники. Дисципліна «українознавство» викладалася не тільки у вишах УСРР, а й на Кубані. З'явився новий український правопис, в якому послаблювався деформаційний вплив російської мови — «харківський», або «скрипниківівський», за прізвиськом одного з його ініціаторів, наркома освіти Миколи Скрипника. Цим правописом досі послуговується українська діаспора.

Спрацював зовнішньополітичний розрахунок більшовиків. У Галичині в 1920-і зростала популярність і вплив Компартії Західної України. Українські емігранти з Берліна, Відня,

Праги і Парижа теж повірили в серйозність курсу на «українізацію» і почали повертатися до УСРР. Серед них були, наприклад, експолова парламенту УНР Михайло Грушевський і колишній генерал української армії Юрій Тютюнник. Але серед української інтелігенції були й ті, хто з пересторогою ставився до такої різкої зміни політики радянської влади.

Довідка

Михайло Грушевський (1866–1934) — український політик, історик, письменник, викладач. У 1917 році став головою Центральної Ради, парламенту УНР. У 1919 році виїхав в еміграцію до Праги. У 1924 році повернувся до Києва, де займався наукою і викладанням. У 1931 році вимушено переїхав до Москви. Помер у 1934 році в одному з санаторіїв Кисловодська від сепсису після невдалої операції.

Юрій Тютюнник (1891–1930) — український військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. Активно воював проти більшовиків аж до 1921 року, після чого з невеликим загonom пробився до Польщі. У 1924 році повернувся до УСРР і жив у Харкові. У 1929 році його заарештували чекісти НКВС і через рік розстріляли.

А ось партійне керівництво і чиновники УСРР не поспішали переходити на українську мову. Ще в 1923 році для них відкрили мовні курси. До літа наступного року тих, хто не вивчить українську, погрожували звільнити. А для контролю навіть запровадили інститут інспекторів з українізації, які могли без попередження з'являтися з перевіркою в будь-якій державній установі.

До 1925 року в органах центральної влади вдалося українізувати близько 15 відсотків діловодства. Усе тому, що етнічних українців у тодішньому партійному керівництві УСРР практично не було. Більшість були росіянами або представниками інших національностей. У 1920-х — на початку 1930-х посаду першого секретаря ЦК КП(б)У обіймали: німець Еммануїл Квірінг, єврей Лазар Каганович і поляк Станіслав Косіор. Тому вийшов своєрідний парадокс: вимога почати

«українізацію» йшла з Москви, а місцева влада в Харкові, який тоді був столицею УСРР, її всіляко саботувала і «правильні» постанови ухвалювала лише для галочки.

Цитата

«Офіційна «українізація» тут нічого не пособляє, бо це гарнір, а суть обрусительна. Гадав би, що якийсь диявольський план, продиктований дуже далекоглядним розумом. А наші болвани стараються з усієї сили.»

Сергій Єфремов

український дипломат, історик, журналіст, літературний критик, один з творців УНР в 1917 році. Уривок з щоденника, липень 1924 року.

Якщо Каганович хоча б намагався вивчити українську мову, то, наприклад, Квірінг і його другий секретар Дмитро Лебідь виступали категорично проти політики «українізації». Російську культуру вони вважали передовою, а українську називали «нижчою культурою села».

Тоді за справу взялися українські націонал-комуністи — уродженець Житомирської області Олександр Шумський та виходець з Донецької області Микола Скрипник. Протягом 1920-х — початку 1930-х вони були наркомом освіти УСРР.

Особливо старався Скрипник. З початку 1920-х він був наркомом внутрішніх справ, потім наркомом юстиції і генпрокурором, а в 1927 році змінив Шумського на посаді наркома освіти. Він посилив вимоги до знання української мови для чиновників, а тих, хто не справлявся, звільняв особисто.

Спеціальна постанова Народного комісаріату освіти наказувала відкривати більше українських шкіл і бібліотек, забезпечувати населення газетами і журналами. Окремим рядком виділяли підготовку вчителів. Ще одна проблема, на яку нарком освіти звертав увагу — армія, де всі говорили тільки російською. Скрипник вимагав проводити серед солдатів освітню роботу українською мовою і курирував харківську «Школу червоних старшин», яка до початку 1930-х підготувала близько тисячі українських командних кадрів.

Цитата

Партія більшовиків [в Україні] складається головним чином з росіян, як не за національністю, то за культурою. Висловитися проти самовизначення націй незручно, і так русифікаторами «щирі» українці звать. А визнати Україну Україною — душа не лежить, тим більше, що багато товаришів до цього часу в глибині душі впевнені, що Україну Грушевський навмисне вигдавав.

Володимир Затонський
український комуніст,
один з поборників «українізації».

Скрипник був переконаним більшовиком і нещадно боровся з будь-якими ворогами радянської влади. Але при цьому постійно підкреслював незалежність української культури від російської і не боявся демонструвати свою позицію серед членів партії. Він конфліктував з наркомом національностей Сталіним. А іноді навіть їздив у Москву з перекладачем і виступав там українською мовою.

Наприкінці 1920-х у Москві зрозуміли, що «українізація» вже зайшла занадто далеко і може стати загрозою для режиму. Ліберальну політику замінили на репресивну. Почалися сфабриковані суди над інтелігенцією, чистки в партійному апараті та в армії, заслання і розстріли.

Цитата

Звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути механічне проведення її, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації.

*З постанови ЦК ВКП (б)
і Раднаркому СРСР від 14 грудня 1932 року.*

На початку 1930-х під репресії потрапили і головні провідники «українізації» Шумський та Скрипник. Шумського звинуватили

в «національному ухильництві» і відправили на Соловки, а потім убили за особистим розпорядженням Сталіна. Скрипника публічно критикували на партійних зборах. Після одного із засідань, на якому його вкотре звинуватили у націоналізмі, Скрипник застрелився в своєму робочому кабінеті.

У грудні 1932-го керівники ВКП(б) і уряду СРСР заявили, що «українізація проводиться неправильно». А восени наступного року в Харкові на пленумі ЦК компартії України політику «українізації» визнали небезпечною і ухвалили рішення її припинити.

Джерела:

В. М. Даниленко, Я. В. Верменич та інші. «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки/За ред. В. А. Смоля. Київ, 2003.

Микола Скрипник. Статті й промови. Т. 5: Література й мистецтво. Харків, 1930 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2017).

Йосиф Сталин. Сочинения: Т. 1–18. М., 1946–2006.

Станіслав Цалик. Блог історика: 1923 рік. Парадокси першої українізації. ВВС Україна, 01.08.2018.

Віра Агеева. 1920-ті роки: хто боявся українізації. ВВС Україна, 29.03.2017.

Сергій Єфремов. Щоденники, 1923–1929. К., 1997.

Петро Кралюк. Українізація у 1923–1932 роках. Український національний рух становив загрозу для влади СРСР. Радіо Свобода, 26.04.2020.

Автор: Сергій Пивоваров
Редактор: Євген Спірін

Дата першої публікації: 22 січня 2021

За матеріалами сайту «Бабель»:

<https://babel.ua/texts/58047-sto-rokiv-tomu-bilshoviki-z-moskvi-zapustili-politiku-ukrajinizaciji-shchob-zmicniti-svoju-vladu-v-ukrajini-a-koli-vonapochala-zagrozhuvat-rezhimu-jiji-prihnilnikiv-zaslaliv-tabori-i-rozstrilyali> На цьому сайті читачі знайдуть щедро ілюстровану унікальними фотографіями версію статті. Дякуємо бабелчанам!